

Čím je pro Česko Jan Patočka

Myslitel, který ovlivnil dějiny, protože StB
podcenila jeho odvahu a rozhodnost

JAROSLAV SPURNÝ

Zlomový rok 1976. Oslava narozenin
filozofa Karla Kosíka. Jan Patočka
vstupuje do dějin filozofů.

FOTO ARCHIV KARLA KOSÍKA

J

Jan Patočka přežil podpis Charty 77 o pouhých sedmdesát dva dnů. Za tu dobu stačil – jako její mluvčí – vtisknout hnutí tvář a ideu, která podle mnoha osobností ovlivnila nejenom český disent, ale i následné budování demokratického politického systému v České republice. V lednu 1977 Patočka napsal texty o občanské solidaritě, o společnosti, která nesmí nikoho vyloučit, a o boji za lidská práva, v němž lidé nejednají pouze kvůli osobním výhodám nebo ze strachu, ale volně, spontánně a odpovědně s vědomím povinnosti bránit se proti každému bezpráví. Za to, že dostal šanci takto ovlivnit Chartu 77, může do jisté míry náhoda a také fakt, že komunistický režim považoval tohoto myslitele, jak vyplývá ze spisů StB, za „neškodného idealistu“. Jan Patočka nebyl politik, ale filozof evropského formátu a komunisté používající k prosazení a upevnění své moci hrubou sílu si neuvědomovali, že v jeho myšlenkách se může skrývat podstatně hlubší návod na cestu ke svobodě než u bývalých politiků z osmašedesátého, jejichž aktivit se mocenská elita normalizace bála jako čert kříže. Patočku samotného pak odvážné a tragicky zakončené angažmá v Chartě 77 katapultovalo do pozice jednoho z velikanů českého panteonu, a rozšířilo jeho význam i za hranice do Evropy.

Suverenita mravního postoje

Třetího ledna 1977 rozhodlo tehdejší vedení ministerstva vnitra, že na následující den pozve Jana Patočku na výslech. Charta 77 ještě nebyla zveřejněna, estébáci se o ní dozvěděli od svých agentů. A chtěli zjistit, kdo základní dokument Charty sepsal a kdo je organizátorem nově se tvořícího opozičního společenství. „Profesor Patočka byl k výslechu vybrán proto, že byl tajnou policií zřejmě vyhodnocen jako nejslabší článek ze zakladatelů Charty 77,“ píše v knize *Kéž je to všechno ku prospěchu obce!*, zveřejňující především dokumenty StB, v nichž se objevuje jméno Jana Patočky, historik Petr Blážek. Kromě Patočky byli prvními mluvčími Charty 77 Václav Havel a Jiří Hájek (ministr zahraničí z roku 1968), které StB považovala za zkušené protivníky.

Jan Patočka se tehdy na výslech nedostavil, základní dokument ještě nebyl zveřejněn a on i jeho přátelé se báli ná-

hodného podřeknutí a prozrazení, které by mohlo ohrozit připravovaný projekt. StB kupodivu Patočkovu omluvenku kvůli údajné nemoci přijala, nicméně o tři dny později Charty 77 vyšla na světlo a bylo po legraci: Patočku začal 24 hodin denně sledovat masivní tým, který monitoroval každý jeho krok. Absolvoval také řadu celodenních výslechů.

V půli ledna byl zatčen Václav Havel, na něhož měli estébáci připraveno obvinění už před vznikem Charty 77, Jiřího Hájka držela StB v domácím vězení a hlavní tváří Charty 77 se tak stal právě Jan Patočka – muž, který se na vypracování základního dokumentu nepodílel a který byl jako mluvčí vybrán kvůli své pověsti učenice, charismatu a určité proslulosti v západních filozofických kruzích. Na svobodě zůstal zřejmě kvůli pokročilému věku a tomu, že StB podcenila jeho odvalu a rozhodnost.

Už 7. ledna napsal Jan Patočka text *Čím je a čím není Charty 77*, tři strojopisné stránky, jež podle mnoha pamětníků zásadně ovlivnily směřování zdejšího disidentského společenství.

„Patočka udělal v těch dnech vše pro to, aby posílil občanskou a morální stránku Charty 77,“ vzpomíná jeho zeť, matematik a chartista Jan Sokol. Ideje ze svého lednového textu pak ještě Patočka piloval, přenášel do svých dalších úvah, a najdeme je i v estébáckých spisech, kde se je pokoušel při výslechu sdělit estébákům. Mohli si je koneckonců přechyst také komunističtí představitelé státu, kteří dostávali o jeho výsleších hlášení.

Charta 77 vznikla proto, aby nutila komunistický stát dodržovat mezinárodní pakt o lidských právech, který Československo podepsalo v Helsinkách roku 1975, a Patočka byl přesvědčen, že v souboji s bezprávím uspěje pouze morálka, nezištná potřeba být solidární, nutnost vystoupit z osobního malého světa do světa, který sdílí rizika a ohrožení svobody. „Jenom v souhlasu se suverenitou mravního citu existuje skutečná záruka, že lidé nebudou jednat pouze kvůli výhodám, ale svobodně a spontánně,“ píše Patočka v jednom ze svých textů v půli ledna 1977.

Když o dvanáct let později padala železná opona a v bývalých komunistických státech vítězila demokracie, podle Petra Pitharta, dalšího signatáře Charty 77 a pozdějšího politika, očekávala řada západních myslitelů, že nové demokracie přinesou inspirativní myšlenky, jak má fungovat spravedlivý stát, a hojně při tom odkazovali na texty Jana Patočky. Tohle přání splnil do jisté míry Václav Havel, který i jako prezident prosazoval stát, v němž hrají podstatnou roli občanské iniciativy, a vycházel podle Pitharta z přesvědčení postaveného především na vizi morálky popisované Janem Patočkou.

K Havlově „patočkovské“ inspiraci by možná nikdy nedošlo, kdyby jeden z filozofových žáků – Jiří Němec – nepředstavil v roce 1975 Patočku lidem z tehdejšího undergroundu kolem kapely Plastic People. „Jejich hudba mu nic neříkala, ale okamžitě jej oslovila svoboda, kterou vycítil v jejich bytí,“ říká Jan Sokol. A pod vlivem toho setkání se z Patočky, žijícího hlavně s knihami a studenty, postupně stával muž vstupující do společenského angažmá. Podle Sokola to pro Patočku skutečně znamenalo zhmožnění jeho morálních idejí a snah o vybudování platonského státu.

Třikrát a dost

To už bylo Patočkovi šedesát osm let a měl za sebou život filozofa a učenice opakovaně odstavovaného od svých studentů a univerzitní kariéry. Za první republiky studoval filozofii postupně v Praze, Paříži a Freiburgu, byl žákem filozofů Edmunda Husserla a Martina Heideggera. V roce 1936 se habilitoval pojednáním *Přirozený svět jako filosofický problém*. „Jde o dílo, které ovlivňuje dodnes tuzemskou i evropskou filozofii, Jana Patočku čekala jasná a skvělá kariéra univerzitního profesora,“ říká Ivan Chvatík, filozof z Centra pro teoretická studia, který spravuje Archiv Jana Patočky a stará se o vydávání jeho děl.

Jan Patočka sice nastoupil v roce 1936 jako přednášející na Karlovu univerzitu, v roce 1939, po začátku německé okupace, ale skončil. Za katedru se pak vrátil v letech 1945–1948 a opět musel odejít, tentokrát po nástupu komunistů, kteří patočkovskou nemarxistickou fenomenologii označovali za „pavědu“. Během uvolnění tuhých totalitních poměrů v roce 1967 mu bylo umožněno konečně získat profesuru, kterou by za normálních okolností vlastnil už třicet let. Od roku 1968 opět přednášel na univerzitě, ale už v roce 1972 byl pensionován.

„Když mu bylo jednadvacet, rozhodl se pro filozofii a celý život se věnoval filozofii a ničemu jinému,“ vzpomíná Jan Sokol. Patočka se sice oženil, měl tři děti a většinu života strávil v „neakademických“ zaměstnáních, ale podle Sokola vše podřizoval filozofickému zkoumání. Byl neobyčejně pracovitý, znal osm jazyků, včetně latiny a starořečtiny, svá díla psal kromě češtiny i v němčině a francouzštině. Politika jej v jeho raných myslitelských letech nezaujala, příliš ji prý nevnímal. „Nepokládal ji za něco špinavého nebo podřadného, byl celkem pečlivým pozorovatelem veřejného života, který bezpochyby ovlivňoval jeho filozofické psaní a uvažování, ale podle něj stranická politika řešila hlavně boj o moc, a nikoli morálku a platonský spravedlivý stát,“ dodává Jan Sokol. V padesátých letech se pak Patočka stáhl do „sebeobraného ústraní“ – ve státním filozofickém ústavu připravoval souborné vydání děl Jana Amose Komenského a scházel se s některými žáky z univerzity, kterým přednášel před únorem 1948.

Čerstvě vydaná kniha *Kéž je to všecko ku prospěchu obce!* přináší jeden příběh, který není příliš veřejně znám a je zachycen v dokumentech StB. Na podzim 1961 zadržela policie Patočkova tehdy šestnáctiletého syna Jana. Mladý muž si vyšel na procházku do pražské obory Hvězda a do pískovcové skály tam vyryl slova *I like Ike* – někdejší předvolební heslo amerického prezidenta Dwighta Eisenhowera. Přitom mladého Patočku viděl náhodný kolemjdoucí, bohužel vysoký důstojník StB, který šel podezřívavě zkontrolovat, co to tam mladý muž dělá, a okamžitě poté, co si přečetl, že miluje amerického prezidenta, mladého muže zatkl.

Tehdy se filozof Patočka poprvé ocitl ve spisech StB jako podezřelý otec delikventa. Pro jeho syna znamenala vyrytá slova ponižující absolvování celoškolského aktivu na jeho gymnáziu, za přítomnosti všech žáků a jejich i svých rodičů byl obviněn ze „západní úchytky“, vyloučen ze školy a nastoupil do učení. Pro Patočku staršího to představovalo první výslech na policii a první záznam ve spisech StB. „Pro rodinu,

Byl to ukázkový pohřeb morálního filozofa v totalitním režimu.

Mluvčí Charty 77 Jan Patočka a Jiří Hájek na fotografii sledovačů StB na procházce po Zahradním Městě.

hlavně pro matku, bylo vyloučení syna ze školy, na níž předtím Jan Patočka učil, hodně zdrcující, určitě se to podepsalo na jejím zdravotním stavu. Zemřela o pár let později,“ říká historik Petr Blažek.

Do Varny a pro Petlici

Z reprobedničky nad psacím stolem se ozývá hluboký charismatický hlas. Je to záznam jedné z přednášek o Platonovi a jeho *Ústavě*, kterou měl Jan Patočka na pražské filozofické fakultě v roce 1971. „Dělali jsme ty záznamy potají, StB už tehdy na přednáškách hlídala a šmírovala a Patočka nesměl publikovat, tak by se ty přednášky jinak nedochovaly,“ vzpomíná Ivan Chvatík. Přednášky, na kterých mívál Patočka pravidelně narváno studenty, profesory i veřejností, přitahovaly prý autentičností. Podle pamětníků ohromoval tehdy Patočka posluchače schopností improvizovat. Bylo prý doslova vidět na jeho tváři, jak formuluje nové ideje, na skoro až trapně dlouhé chvíle se odmlčuje a pak spouští vodopád myšlenek o spravedlivém státě a jeho občanech a dobru obce – platon-

ské myšlenky, jež působily v době komunistické normalizace naprosto revolučně.

Osmašedesátý neznamenal pro Patočku zlom v politickém smyslu. Podle pamětníků jej pražské jaro nechávalo poměrně chladným, přestože jej řada protagonistů tehdejšího vývoje – třeba Václav Havel – přemlouvala, aby se veřejně angažoval. Spolupracoval pouze na reformě Československé akademie věd.

Přesto je v té době patrná první změna v „nudném“ a „uzavřeném“ životě učence. Po vpádu sovětských okupačních vojsk začal své přednášky koncipovat s ohledem na společenské dění, snažil se spojit Platona a svou filozofii dějin se snahou zachránit v Československu aspoň něco ze svobody a inspirativní uvolněnosti roku 1968.

Na počátku sedmdesátých let získal proto jistou proslulost myslitele, ale lidmi, kteří ho znali a chodili na jeho přednášky, nebyl zcela určitě vnímán jako opozičník nebo odbojář proti režimu. Dokonce ho tak nebrali ani estébáci, kteří jej navzdory úspěšným a zcela jasně nemarxistickým (čili v teh-

„Jan Patočka byl filozofem první evropské ligy.“ (Ivan Chvatík)

dejší optice ideologicky nepřátelským) přednáškám nechávali v podstatě na pokoji.

Vlastně prvním Patočkovým protestem proti režimu bylo, že už jako penzista vycestoval přes varování a zákaz StB v roce 1973 na Světový kongres filozofů v bulharské Varně. Měl štěstí, StB nevěřila, že zákaz dodrží, a přišla mu domů zabavit pas ve chvíli, kdy už startovalo jeho letadlo. Komunisté měli strach, že na kongresu bude jediným představitelem socialistického bloku, který nebude mluvit o oficiální komunistické filosofii. Přesně to se stalo, i když jen napůl: když se Patočka ve Varně pokusil přednést přednášku, pořadatelé mu v tom zabránili. Reč vyšla později v respektovaném a komunisty nenáviděném exilovém časopise Svědectví, což režim vnímal jako filozofovu proměnu v otevřeného nepřítel.

V té době se Patočka začal sbližovat s lidmi, jako byli Václav Havel nebo Ludvík Vaculík. Tito noví – a mnohem mladší – známí chovali k mysliteli velký respekt a podle Ivana Chvatíka pro ně Patočka začal pořádat bytové přednášky a pro Vaculíkovu samizdatovou edici Petlice připravoval vydání některých svých děl.

V roce 1975 převzal Patočka na západoněmecké ambasádě, umístěné provizorně v hotelu Jalta, čestný doktorát Technické

univerzity v Cáchách. A pozval si k tomu řadu přátel z opozice včetně Václava Havla. Návštěva ambasády země, která byla komunisty pokládána za ztělesněné zlo, navíc v doprovodu disidentů, vyžadovala velkou odvahu, nicméně Patočka se překvapivě ani přes tohle nestal pro režim personou, na niž je nutné vést estébácký spis „prověřované osoby“. Pro úřady i politickou policii pořád zůstal oním „neškodným idealistou“.

Charta 77

Devátého dubna 1976 poslal Jan Patočka dopis prezidentu Gustávu Husákovi. Společně třeba s Josefem Hiršalem, Jiřím Kolářem a dalšími protestoval proti zatčení dvacítky lidí z českého hudebního undergroundu. Komunisté, kterým se už tady podařilo udusit všechny veřejně projevované známky nezávislosti či občanské svobody, uspořádali spektakulární hon na lidi, kteří se provinili pouze tím, že pro sebe v soukromí svých domů a bytů hráli hudbu podle svého vkusu. „Patočka, myslím, okamžitě poznal nebezpečí té policejní akce. Už sahala do hlubokého soukromí a ničila to, co on velmi na těch mladých lidech respektoval, jejich spontánnost a volnost,“ vzpomíná Jan Sokol.

V létě 1976 patřil Jan Patočka mezi organizátory další petice za svobodu pro lidi z undergroundu, tentokrát šlo o dopis žádající o solidární podporu tehdejšího šéfa spisovatelského PEN klubu Heinricha Bölla. Jan Patočka tehdy podle pamětníků přemluvil k podpisu i Jaroslava Seiferta, muže, kterého měly možnost znát z čítanek miliony českých občanů a jehož signatura tak dala dokumentu docela slušný respekt; text i dopisy byly tehdy čteny v českém vysílání Rádia Svobodná Evropa, kterou zde tehdy poslouchaly statisíce lidí.

Na počátku úvah o textu, který známe jako základní prohlášení Charty 77, profesor Patočka podle pamětníků nebyl. Byla mu ale nabídnuta Václavem Havlem funkce jednoho ze tří mluvčích komunity a tu podle Jana Sokola celkem bez váhání přijal.

Konec známe, jako mluvčí brzy osaměl a podle pamětníků to byl nakonec on, kdo vtiskl Chartě 77 a vůbec tuzemskému disentu jeho tvář. „Těžko říct, jaká by byla Charta bez něj. Patočkovy texty z ledna a února 1977 daly disentu existenciální a dějinnou hloubku,“ napsal po listopadu 1989 Petr Pithart. Podle Pitharta nabízely disidentům jakousi hlubší „intelektuální a duchovní pozici“, bez níž by se Charta možná časem rozpadla na „názorové a politizující proudy“.

Dvanáctého ledna 1977 absolvoval devětatřicetiletý Jan Patočka sedmihodinový výslech na správě StB na pražské Ruzyni. Dva podobné měl už za sebou v předchozích dnech a dostával stále stejné otázky: kdo vymyslel a zorganizoval Chartu 77. Odpovídal jen stroze, neprozradil nic, co by mohlo komukoli ublížit, 12. ledna se však přece jen na chvíli rozpovídal. Citujeme z knihy historika Blažka. „Uvědomujete si, že prohlášení Charty 77 kompromituje státní zřízení ČSSR a že je v dokumentu uvedeno mnoho skutečností odporujících faktickému stavu?“ zeptali se ho vyslýchající estébáci. „Těší mě, že mohu odpovědět v tom smyslu, že žádný text, jehož smyslem a obsahem je mravní ozdravení společnosti, pokud je ho zapotřebí, nemůže, stejně tak jako žádný text projevující ochotu kritizovat a být kritizován, tuto společnost kompromitovat. Soudím, že tohoto druhu je právě Charta 77. Kdybych byl přesvědčen, že v textu jsou skutečnosti, které jsou

v rozporu s tím, co jest, nikdy bych tento text nepodepsal,“ odpověděl profesor Patočka.

Od publikace Charty 77 byl Jan Patočka skoro dva měsíce denně sledován Státní bezpečností, každý den jej sledovaly dva nebo tři vozy a většinou osm až deset sledovačů. To trvalo až do 1. března, kdy se Patočka sešel – na schůzce narychlo a konspirativně domluvené nizozemským novinářem Dickem Verkijkem – s tehdejším nizozemským ministrem zahraničí Maxem van der Stoelem, který byl v Československu na oficiální návštěvě. Jejich krátké schůzky v pražském hotelu Intercontinental se zúčastnili i zahraniční novináři a mluvilo se samozřejmě o Chartě 77. Bylo to poprvé, co se na půdě komunistické země sešel veřejně oficiální západní politik s před-

stavitelem místní opozice, a informace o schůzce dostaly v dalších dnech Chartu 77 do povědomí celého západního světa. Normalizační režim byl vzteky bez sebe. Další tři dny Patočka absolvoval v průměru devítihodinové výslechy, na nichž se estébáci snažili zjistit, kdo schůzky zorganizoval. Na posledním z nich se Patočka zhroutil a o několik dnů později, 13. března 1977, v nemocnici zemřel.

Jeho pohřeb byl ukázkovou poslední cestou skutečného morálního filozofa v totalitním režimu. StB zatýkala očekávané smuteční hosty, Břevnovský hřbitov byl obklíčen tajnou policií, slova obřadního rozloučení rušila nízko kroužící

helikoptéra a řev motorů z nedalekého plochodrážního stadionu, kde závodníci túrovali na pokyn StB motorky.

Přes policejní zastrašovací manévry se s Janem Patočkou přišlo rozloučit asi devět set lidí. Mnoho z nich tvořili mládežníci a dívky z undergroundu, kteří katedrového myslitele inspirovali k veřejnému angažmá, v němž manifestoval morální sdělení svých filozofických děl. Toto žité svědectví nakonec přineslo Patočkovi proslulost a promluvílo i do polistopadového dění. „Disidenti, kteří se dostávali k moci,“ říká další filozof a chartista Daniel Kroupa, „dávali podle vzoru Patočky na první místo obnovu občanské společnosti pro všechny před vyjednáváním o mocenských pozicích jen pro sebe.“ ●

Pro úřady
i politickou
policii
zůstával oním
„neškodným
idealistou“.

WWW.RESPEKT.CZ/AUDIO

INZERCE

William Shakespeare

Macbeth

V titulní roli Milan Kačmarčík

Režie: Pavel Khek

Premiéra: 18. března 2017

Městská

Divadlo

divadla

ABC

pražská

www.MestskaDivadlaPraha.cz